

ISSN 2306-7365 (Print)
ISSN 2664-0686 (Online)
Индекс 75637
DOI prefix: 10.47526

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК УНИВЕРСИТЕТИ

HOCA AHMET YESEVI
ULUSLARARASI TÜRK-KAZAK ÜNİVERSİTESİ

1150 жыл
Әл-Фарабидің мерейтойы

175 жыл
Абай Құнанбайұлының
мерейтойы

YESEVI
ÜNİVERSİTESİ
HABARŞISI
Bilimsel Dergisi

ЯСАУИ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
№3 (117) 2020
шілде-тамыз-қыркүйек

БАС РЕДАКТОР

биология ғылымдарының докторы, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРІКБАЙҰЛЫ

YAYIN YÖNETMENİ

Prof. Dr.
ABDRASILOV BOLATBEK SERIKBAYULI

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

доктор биологических наук, профессор
АБДРАСИЛОВ БОЛАТБЕК СЕРИКБАЕВИЧ

CHIEF EDITOR

Professor, Doctor of Biological Sciences
ABDRASSILOV BOLATBEK SERIKBAYEVICH

Индекстеледі/Tarama indeksli/ Индексируется/ Scanned indexes:
Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

 Directory of
Research Journal
Indexing

ҚҰРЫЛТАЙШЫ:

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Журнал Қазақстан Республикасының Баспасөз және бұқаралық ақпарат істері жөніндегі ұлттық агенттігінде 1996 жылғы 8 қазанда тіркеліп, Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігі Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінің №232-Ж куәлігі берілген.

Шығу жиілігі: 3 айда 1 рет. МББ тілі: қазақша, түрікше, ағылшынша, орысша. Тарату аумағы: Қазақстан Республикасы, алыс және жақын шетел. **Индекс №75637**. Журнал 2013 жылдың қаңтар айынан бастап Париж қаласындағы ISSN орталығында тіркелген. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2018 жылдың 11 желтоқсандағы №1945 және 14 желтоқсандағы №1992 бұйрықтарымен журнал Комитет ұсынатын ғылыми басылымдар тізіміне Философия, Тарих, Педагогика және Филология бағыттары бойынша енгізілді.

KURUCU:

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Dergi 8 Ekim 1996'da Kazakistan Cumhuriyeti Basın ve Medya İletişim Ajansı tarafından tescillenmiş, Kazakistan Cumhuriyeti Yatırım ve Gelişim Bakanlığının, İletişim, Bilişim ve Bilgilendirme Komitesinin 232-J numaralı kimliği verilmiştir. Yayın Süresi: 3 ayda 1 defadır. Süreli Basın Yayın Dili: Kazakça, Türkçe, İngilizce ve Rusça. Dağıtım Bölgesi: Kazakistan Cumhuriyeti, uzak ve yakın yabancı ülkeler. **İndeks: 75637**. Dergi, Ocak 2013'ten bu yana Paris'teki ISSN Merkezi'nde kayıtlıdır. **ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online)**.

Bu dergi, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın 11/12/2018 tarih ve 1945 sayılı kararı ile 14/12/2018 tarih ve 1992 nolu kararı çerçevesinde Felsefe, Tarih, Pedagoji ve Filoloji alanlarında KC EBB tarafından tavsiye edilen bilimsel dergiler listesine dahil edilmiştir.

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави

Журнал зарегистрирован в Национальном агентстве по делам печати и массовой информации Республики Казахстан 8 октября 1996 года. Комитетом связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан выдано свидетельство №232-Ж.

Периодичность издания: 1 раз в 3 месяца. Язык ППИ: казахский, турецкий, английский, русский. Территория распространения: Республика Казахстан, дальнее и ближнее зарубежье. **Индекс №75637**.

Журнал с января 2013 года был зарегистрирован в Центре ISSN в городе Париже.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Приказами Комитета по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан от 11 декабря 2018 года №1945 и от 14 декабря 2018 года №1992 журнал включен в перечень научных изданий в области Философии, Истории, Педагогики и Филологии, рекомендуемых Комитетом.

FOUNDER:

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

The Journal was registered by the Communication, Informatization and Information Committee Periodical press and information agency of the Republic of Kazakhstan on October 8, 1996, Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan issued a certificate № 232-G. Publication: 1 time in 3 months. Language PPP: Kazakh, Turkish, English, Russian. Territory of distribution: the Republic of Kazakhstan, near and far abroad. **Index №75637**.

The journal has been registered since January 2013 at the ISSN Center in Paris.

ISSN 2306-7365 (Print), ISSN 2664-0686 (Online).

Pursuant to the Order of the Committee for Control in Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated December 11, 2018 №1945 and December 14, 2018 №1992, the journal is included in the list of scientific publications in the field of Philosophy, History, Pedagogy and Philology, recommended by the Committee.

Бас редактордың орынбасары

педагогика ғылымдарының докторы, профессор Беркимбаев К.М.

Бас редактордың орынбасары

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Жауапты хатшы

философия ғылымдарының кандидаты, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Жұрынов Мұрат	- ҚР ҰҒА президенті, академик /Қазақстан/
Демиркөз Мелаяхат Білге	- профессор, доктор /Түркия/
Гржибовский Андрей	- м.ғ.д., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- п.ғ.д., профессор /Ресей/
Мырзақұлов Рэтбай	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- ф.-м.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Түркия/
Сагироғлу Шереф	- профессор, доктор /Түркия/

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Ақбасова Аманкүл	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Түркия/
Атемова Қалипа	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Бұлбұл Ибрагим	- профессор, доктор /Түркия/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Түркия/
Батырбаев Нұрлан	- з.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Түркия/
Ергөбек Құлбек	- ф.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Есімова Шолпан	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Жетібаев Көпжасар	- т.ғ.к., доцент /Қазақстан/
Жетпісбаева Бахытгүл	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Йылдыз Мұса	- профессор, доктор /Түркия/
Мырзалиев Бораш	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Түркия/
Торыбаева Жәмила	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Умбетов Өмірбек	- техн.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ұзақбаева Сақыпжамал	- п.ғ.д., профессор /Қазақстан/
Ыдырыс Серікбай	- э.ғ.д., профессор /Қазақстан/

Yayın Yönetmen Yardımcısı
Prof. Dr. Berkimbayev K.M.
Yayın Yönetmen Yardımcısı
Doç. Dr. Pilten Pusat
Yayın Kurulunun Sorumlu Sekreteri
Doç. Dr. Baltabayeva A.Y.

DANIŞMA KURULU

Jurnov Murat	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Demirköz Melahat Bilge	- Prof. Dr. /Türkiye/
Grjibovskiy Andrey	- Prof. Dr. /Norveç/
Kapilla Jose E.	- Prof. Dr. /İspanya/
Kornilov Viktor	- Prof. Dr. /Rusya/
Myrzakulov Ratbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Meyer Burghard	- Prof. Dr. /Almanya/
Turmetov Batırhan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Taşpınar Mehmet	- Prof. Dr. /Türkiye/
Sağıroğlu Şeref	- Prof. Dr. /Türkiye/

EDİTÖR KURULU

Akbasova Amankül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Akyol Hayati	- Prof. Dr. /Türkiye/
Atemova Kalipa	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Bülbül İbrahim	- Prof. Dr. /Türkiye/
Buluç Bekir	- Prof. Dr. /Türkiye/
Batirbayev Nurlan	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Gelişli Yücel	- Prof. Dr. /Türkiye/
Ergöbek Kulbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Esimova Şolpan	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Jetibayev Köpjasar	- Doç. Dr. /Kazakistan/
Jetpisbayeva Bahtıgül	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Yıldız Musa	- Prof. Dr. /Türkiye/
Myrzaliyev Boraş	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Tomar Cengiz	- Prof. Dr. /Türkiye/
Toribayeva Jamila	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Umbetov Ömirbek	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Uzakbayeva Sahıpjamal	- Prof. Dr. /Kazakistan/
Idırıs Serikbay	- Prof. Dr. /Kazakistan/

Заместитель главного редактора

доктор педагогических наук, профессор Беркимбаев К.М.

Заместитель главного редактора

доцент, Ph.D. Пилтен Пусат

Ответственный секретарь

кандидат философских наук, доцент Балтабаева А.Ю.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Журинов Мурат	- президент НАН РК, академик /Казахстан/
Демиркоз Мелаяхат Билге	- профессор, доктор /Турция/
Гржибовский Андрей	- д.м.н., профессор /Норвегия/
Капилла Хосе Э.	- профессор, доктор /Испания/
Корнилов Виктор	- д.п.н., профессор /Россия/
Мирзакулов Ратбай	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Мейер Бургхард	- профессор, доктор /Германия/
Турметов Батирхан	- д.ф.-м.н., профессор /Казахстан/
Ташпынар Мехмет	- профессор, доктор /Турция/
Сагироглу Шереф	- профессор, доктор /Турция/

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Акбасова Аманкул	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Акйол Хаяти	- профессор, доктор /Турция/
Атемова Калипа	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Булбул Ибрагим	- профессор, доктор /Турция/
Булуч Бекир	- профессор, доктор /Турция/
Батырбаев Нурлан	- к.ю.н., доцент /Казахстан/
Гелишли Юджел	- профессор, доктор /Турция/
Ергобек Кулбек	- д.ф.н., профессор /Казахстан/
Есимова Шолпан	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Жетибаев Копжасар	- к.и.н., доцент /Казахстан/
Жетписбаева Бахытгул	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Йылдыз Муса	- профессор, доктор /Турция/
Мырзалиев Бораш	- д.э.н., профессор /Казахстан/
Томар Женгиз	- профессор, доктор /Турция/
Торыбаева Жамила	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Умбетов Умирбек	- д.техн.н., профессор /Казахстан/
Узакбаева Сахипжамал	- д.п.н., профессор /Казахстан/
Ыдырыс Серикбай	- д.э.н., профессор /Казахстан/

Deputy chief editor

Professor, Doctor of Pedagogical Sciences Berkimbayev K.M.

Deputy chief editor

Associate Professor, Ph.D. Pilten Pusat

Responsible secretary

Associate Professor, Ph.D. Baltabayeva A.Yu.

EDITORIAL BOARD

Zhurynov Murat	- President of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, academician /Kazakhstan/
Demirkoz Melahat Bilge	- Professor, Doctor /Turkey/
Grijibovsky Andrey	- Doctor of Medical Sciences, Professor /Norway/
Kapilla Hose	- Professor, Doctor /Spain/
Kornilov Viktor	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Russia/
Myrzakulov Ratbay	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Meyer Burghard	- Professor, Doctor /Germany/
Turmetov Batyrhan	- Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Tashpinar Mehmet	- Professor, Doctor /Turkey/
Sagiroglu Sheref	- Professor, Doctor /Turkey/

EDITORIAL COUNCIL

Akbasova Amankul	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Akyol Hayati	- Professor, Doctor /Turkey/
Atemova Kalypa	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Bulbul Ibrahim	- Professor, Doctor /Turkey/
Buluc Bekir	- Professor, Doctor /Turkey/
Batyrbayev Nurlan	- Candidate of Law, Associate Professor /Kazakhstan/
Gelisli Yucel	- Professor, Doctor /Turkey/
Yergobek Kulbek	- Doctor of Philology, Professor /Kazakhstan/
Essimova Sholpan	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Zhetibayev Kopzhasar	- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor /Kazakhstan/
Zhetpisbayeva Bakhytgul	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Yildiz Musa	- Professor, Doctor /Turkey/
Myrzaliyev Borash	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/
Tomar Cengiz	- Professor, Doctor /Turkey/
Torybayeva Zhamilya	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Umbetov Omirbek	- Doctor of Technical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Uzakbayeva Sakhipzhamal	- Doctor of Pedagogical Sciences, Professor /Kazakhstan/
Ydyrys Serikbay	- Doctor of Economics, Professor /Kazakhstan/

Б.С. ӘБЖЕТ*

*филология ғылымдарының кандидаты, доцент,
Қожа Ахмет Ясауи ат. Халықаралық қазақ-түрік университеті
(Қазақстан, Түркістан қ.), e-mail: bakyt.abzhet@ayu.edu.kz,
<https://orcid.org/0000-0001-6795-0455>*

АРИЙЛЫҚ ТАЙПАЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ДІНИ НАНЫМ-СЕНІМДЕРІ

Өз мақаласында автор Вавилон, Шумер-Аккад патшалығы, Бактрия сияқты ежелгі Иран территориясында болған мемлекеттердің әсерін, сондай-ақ олар қалдырған іздерді, мәдени қабаттарды, нанымдарды қарастырады. Мидия патшалығы құлағаннан кейін Иран жерінде қуатты империя құрған парсы және арий тайпалары тарих сахнасына шықты. Олардың сол кезеңдердегі діни сенімдері мен зороастризм дінінің дүниеге келуі, Ахура Мазда құдайының басқа ұсақ құдайлардан айырмашылығы және оның жоғары деңгейге көтерілуінің себептері көрсетілген. Сондай-ақ солтүстіктен оңтүстікке қарай жылжи отырып қазіргі Иран жеріне орныққан арий тайпаларының ұстанған наным-сенімдері осы территорияны мекендеген жергілікті халықтардың дініне де әсер етіп, соның нәтижесінде кейіннен зороастризм дінінің күшеюіне өзіндік ықпалы болғандығы сөз болады.

Кілт сөздер: Мидия, Геродот, Кир патша, арий тайпалары, Ахура Мазда, зороастризм.

B.S. Abzhet

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University
(Kazakhstan, Turkestan), e-mail: bakyt.abzhet@ayu.edu.kz*

Aryan Tribes and Religious Beliefs

In this article, the author examines the influence of States that existed on the ancient Iranian territory, such as Babylon, the Sumero-Akkadian Kingdom, and Bactria, as well as their traces, cultural layers, and beliefs. After the collapse of the Kingdom of Media, the Persian and Aryan tribes entered the historical scene, which created a powerful Empire on Iranian soil. The article highlights ancient religious beliefs and the new religion of Zoroastrianism that was born in Iran at that time, shows the difference between Ahura Mazda and other minor deities and the reasons for its rise to a higher level. It also refers to the influence of the religions of the Aryan tribes that migrated from North to South and settled on the Iranian land on the religion of the peoples who inhabited this territory, which later played a role in strengthening the position of Zoroastrianism in the region.

Keywords: Mussel, Herodot, king Kir, aryan tribes, Akhura Mazda, zoroastrianism.

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

- Әбжет Б.С. Арийлық тайпалар және олардың діни наным-сенімдері // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №3 (117). – Б. 129–138. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.013>

* **Cite us correctly:**

- Abzhet B.S. Aryan tribes and their religious beliefs // Yassawi University Journal. – 2020. – №3 (117). – B. 129–138. <https://doi.org/10.47526.2020/2664-0686.013>

Б.С. Абжет

*кандидат филологических наук, доцент,
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави
(Казахстан, г. Туркестан), e-mail: bakyt.abzhet@ayu.edu.kz*

Арийские племена и религиозные верования

В своей статье автор рассматривает влияние существовавших на древнеиранской территории государств, таких как Вавилон, Шумеро-Аккадское царство, Бактрия, также оставленные ими следы, культурные слои, верования. После распада царства Мидии на историческую сцену вышли персидские и арийские племена, которые создали мощнейшую империю на Иранской земле. В статье получили освещение древние религиозные верования и зародившаяся в то время в Иране новая религия зороастризм, показаны отличие Ахура Мазды от других мелких божеств и причины его подъема на более высокий уровень. Также говорится о влиянии вероисповеданий арийских племен, мигрировавших по направлению с севера на юг и осевших на Иранской земле, на религию населявших эту территорию народов, что в дальнейшем сыграло роль в усилении позиций зороастризма в регионе.

Ключевые слова: Мидия, Геродот, царь Кир, арийские племена, Ахура Мазда, зороастризм.

Кіріспе

Қазіргі Иран жері көне мәдени ошақтардың ізі сақталған тарихи өлкеге жатады. Ежелгі антика дәуірі мен ассириялықтар мәдениеті, аккад-шумерлер, бабыл секілді көне мәдени ошақтар, жазу-сызу өнері ерте дамыған аймақтармен өзара байланысы тым ертеден басталған деуге болады. Әсіресе, құрылыс жүргізу, қала салу, скульптура секілді тас қашау өнерінің парсы жұртына тигізген ықпалы айрықша болды. Парсы мемлекеті дүниеге келгенге шейін Иран жерінде Мидия мемлекеті өмір сүрді. Мидиялықтар кезінде батыс Иранны өзіне қаратып, Ассирия мемлекетін жаулап алады. Кейін Ахеменид әулетінен шыққан Куруш (Кир) патша (558-529 б.д. дейінгі.), көтеріліс жасап, Мидия патшасын құлатқан соң Персияны империяға айналдырады. Парсылар мемлекеті аз уақыттың ішінде батыс пен шығыстағы көршілерін жаулап алуға кіріседі. Ерте антика дәуірінің атақты тарихшысы Геродоттың жазбаларында парсылардың тәуелсіздікке қол жеткізген тұсы деп Кир (парсыларда Құрыш кәбир) патшаның Мидия патшасына қарсы көтерілісінен басталатындығын жазады. Геродот Иран тарихына аса қатты мән берген, өз жазбасында Кир патшаның билік басына келуінен бастап оның қайтыс болғанға дейінгі тарихын кең түрде қамтып өткен: «95. Отныне речь у нас пойдет о Кире – кто был этот человек, разрушивший державу Креза, – и о том, как персы стали владыками Азии. Я буду описывать деяния Кира так, как передавали мне некоторые персы, желавшие не слишком восхвалять его, но рассказывать только правду. Я, впрочем, знаю, что о Кире и его деяниях существуют также и другие рассказы, а именно три. Ассирийское владычество над Верхней Азией продолжалось 520 лет. Первыми от ассирийцев отпали мидяне. В освободительной борьбе они, мне думается, проявили доблесть и, свергнув рабство, обрели свободу. Примеру мидян последовали затем и прочие народности» [1, 55-б.].

Мидия патшалығының құрдымға кетуіне бір жағы әскери күштің әскербасы Кирдің айналасына топтана түсуі өз нәтижесін берді. Соның нәтижесінде қолына шоғырланған мол әскери арсеналдың арқасында өзге де елдерді өзіне тәуелді етеді. Империяның орталығы ретінде Персиполды салдырады. Мидияны жаулап алғаннан кейін Парфияны, Армения мен Грузия жеріне басып кіріп, Кавказдың бір бөлігін өзіне қаратады. Одан кейін Элам жерін, кейінірек Лидия мемлекетінің жерін де жаулауға кіріседі. Батыс және солтүстік батыс аймақтағы бірнеше елдерді тәуелді еткен соң Шығыс жақтағы көршілеріне де ауыз сала

бастайды. Кир патша көшпелі массагет тайпаларымен соғысқан сәтте қайтыс болғандығы белгілі.

Негізгі бөлім

Парсы мемлекеті жаңадан құрылған кезде оның әскери құрылымы өзіне дейін өмір сүрген Мидия мемлекетіне ұқсас болатын. Негізгі билік ахеменидтен шыққан ақсүйектерге тиесілі болғанымен, байырғы шумерлер мен аккадтар, мидиялықтар, бактриялықтар әскер құрамына алынып, елдің негізгі жасағы әр-алуан тайпалық горнизоннан құралып отырған. Сондықтан да парсылардың сенімі мен тұрмыстық деңгейі қалған тайпалардан өзгеше сипатта болмаған. Бұл кездегі парсылардың діни сенімдері де көрші халықтардікіне ұқсас болғандығы айтылады. Көптеген жергілікті халықтардың сыйынатын құдайлары кейінірек мемлекеттік дінге айналған зороастризмге кіріккенге ұқсайды. Ол турасында иран тарихын зерттеген И.Н. Титаренко былай дейді: «Собственно же персидская религия была похожа на веру всех древних восточных народов. Древнейшие религиозные верования ираноариев – мидийцев и персов – были практически одинаковы и во многом примитивны. Здесь обожествлялись и почитались природные силы и явления – божия воды и плодородия Анахита, бог солнца и света, бог – воитель Митра, который изначально, вероятно, был богом договора. Вплоть до времени Кира II и Камбиза Митра сохранял место верховного божества персидского пантеона» [2, 95-б.].

Зороастризм діни ресми дін мәртебесіне ие болғанға дейін ирандықтар да көптеген ұсақ құдайларға, табиғат құбылыстарына табынған. Олардың Аспан құдайын бәрінен жоғары қоюы кейін Ахура Мазда құдайының жеке дара қалыптасуына жол ашады. Бұл турасында Иранда жарық көрген А.Омстедтің кітабында байырғы діндері турасында былай дейді: «Сол кезеңдерде ирандықтардың діни қарабайыр күйде табиғат тылсымына олардың иелері диюлар және шынайы аспан құдайларына табынатын. Барлық құдайлардың ең үлкені Аспан құдайы болды және оның аты «Диаус» деп аталған. Бұл грекше «Зевс» құдайымен аттас еді; оны көбінше «құдай Ахура», немесе «Дана», Мазда деп қосақтап айтқан» [3, 33-б.].

Ирандықтан табиғаттағы су, ауа, топырақ, от секілді элементтерді айрықша қастерлеген әрі оны ластамауға тырысқан. Кейін бұл қасиетті ұғымдар зороастризм дініне де кіріккен. Оның салдары кейінгі дәуірлерге шейін сақталғандығы турасында «Діни өсиеттердің зороастриліктердің тұрғын үй сәулетіне әсері: Язд қаласындағы Дастуран ауданындағы жағдай» атты мақаланың авторлары былай деп жазады: «Зороастрилердің дүниетанымы бойынша Құдайдың немесе Ахура Мазданың қасиетті мәні аспанда ғана емес, сонымен бірге кез-келген тіршілікте, атап айтқанда Чахар-Ахши деп аталатын төрт классикалық элементтерде (су, ауа, топырақ және от) бар. Осылайша, бұл төрт элемент қасиетті (Сепанте) саналған, сондықтан оны таза сақтау керек. Сонымен қатар, табиғаттағы тепе-теңдік осы төрт элементтің айналымына байланысты деп саналды, сондықтан олардың ластануы табиғат тәртібін бұрмалауға әкеледі – сол үшін де оны кірлету күнә деп саналады. Осы діни бұйрықтың негізінде зороастриліктер ағынды суларды төгу үшін үйлерінде құдық қазудан аулақ болған. Жануарлар мен адам қалдықтарын кәдеге жаратудың әдісі оны тұрғын үйлерден алыс қоқыс едендері бар тасты жерге тастау болатын. Бұл зороастрилік сенімдерге сәйкес тас қабаттар мен тастақ жерлер топыраққа (жерге) өтуіне табиғи кедергі болады деп сенген» [4, 8-б.].

Өркендеп дамыған елдер көрші елдің тұрмысына өз ықпалын тигізбей қоймайды. Иран жерінде жазу мәдениетінің қалыптасуына бір жағы жазба мәдениеті қалыптасқан көрші халықтардың ықпалы зор болғаны анық. Парсы мемлекеті дүниеге келгенімен ол тұста парсы тілі мемлекеттік деңгейге көтерілу үшін де әлі көптеген уақыттар қажет болатын. Таяу Шығыста сауда орындары мен керуен сарайларда, ресми орындардың барлығында арамей және аккад тілдері қолданылатын. Ахеменидтер дәуірінде арамей тілі халықаралық деңгейдегі тіл қызметінде жүрді. Сол тұста арамей тілі Еуропадағы латын тілі секілді дипломатия мен сауданың, канцелярияның тіліне айналған еді: «При Ахеменадах в

Вавилонии арамейский стал разговорным языком большинства населения страны и постепенно вытеснил в повседневной жизни аккадский, который продолжал оставаться языком литературы, религиозной службы и юридических документов. В V в. на клинописных табличках архива Мурашу встречается большое число кратких приписок на арамейском языке, написанных чернилами или нацарапанных твердым предметом. Эти приписки дают краткое содержание клинописных тестов, чтение которых, очевидно, требовало много времени. Принятие арамейского языка ахеменидской канцелярией нанесло тяжелый удар вавилонским школам писцов и сыграло решающую роль в исчезновении клинописных документов» [5, 124-б.].

Байырғы шумер тілінің мұрагері болған аккад тілі осылайша өзінің позициясын жоғалта бастады. Ендігі кезекте арамей тілімен қатар парсы тілі күшейіп келе жатты. Бір жағынан парсы тілінің күш алып, мемлекеттік тіл деңгейіне дейін жоғарылап, оның әдеби тіл ретінде қалыптасуына бір жағы сол дәуірде ресми дін деңгейіне дейін көтерілген зороастризм дінінің де ықпалының күшті болғандығын айтуымыз керек. Арамей жазуы негізінде алғашқы парсы жазба ескерткіштері дүниеге келе бастады. Олардың көпшілігі сол дәуірлерде тасқа қашап жазылған патшалардың еңбектерінің арқасында бүгінгі күнге дейін сақталып жетті. Ол турасында Б.А. Тураев та өз ойын былайша баяндайды: «Надписи персидских царей составлены клинописью на персидском языке, часто с переводами на эламский и вавилонский и даже египетский (надпись Дария I, близ Суэца). Они частью строительного характера, но большая Бехистунская надпись Дария I сообщает историю смут, сопровождавших его воцарение, а Накши-Рустамская – список провинций персидской монархии: Суэцкая говорит о прорытии канала между Нилом и Черным морем» [6, 19-б.].

Иран мен Орта Азия халықтарының байланысының тамырының тереңде жатқандығын да ұмытпауымыз керек. Шамамен біздің заманымызға дейінгі III–II жылдықтарда Орта Азия мен Қазақстан территориясында мекен еткен түркілік және ирандық тайпалардың кейінгі ауық-ауық басқа жерге қоныс аудару кезеңі мен ұлы көш науқаны басталған кезде қазіргі ирандық арий тайпалары оңтүстікке қарай үдере көшіп барып, екі аймаққа қарай қоныстанады. Бір көш қазіргі Үндістан аймағына барып қоныс тепкен болса, екінші көш Иран жеріне көшіп барып орналаса бастаған. Ежелгі көшпелі тайпалардың да бір бөлігі парсытілді болған деген жорамал да бар. Орта Азия жеріндегі көшпелі ирантекес тайпалар кейін түркітілді халықтарға айналған. Көне «Авеста» кітабының тілі де сол кездегі мидия, парсылық авеста тіліне жақын келеді. И. Дьяконов сол кезеңдегі жәдігерлерді зерттегенде жергілікті халықтардың тілдік құрамы әр-алуан болғандығын басты назарға алады: «Общеизвестно, что почти ни один из народов Ближнего Востока, да и других областей, не говорит сейчас на том языке, на котором говорили его прямые предки несколько тысяч лет тому назад. В Египте древнеегипетский сменился коптским и греческим, потом арабским, хотя население отнюдь не изгонялось и не истреблялось, а осталось неизменным: также в Ираке шумерский и хурритский сменились последовательно ассиро-вавилонским (аккадским), арамейским и арабским; в Средней Азии иранские языки хорезмийцев, согдийцев, бактрийцев и парфян сменились тюркскими языками узбеков, кара-калпаков и туркмен; аналогичная смена языков имела место и в Мидии. Но смена языка вовсе не означает обыкновенно вытеснения коренного населения, и поэтому современные народы – в своей массе прямые потомки древних жителей страны, хотя и говоривших на других языках, чем в настоящее время, но создавших сохраняющуюся по сие время культурную, историческую и антропологическую преемственность, доходящую до современных народов» [7, 70-б.].

Фольклор ғылымы үшін кез келген халықтың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрінде орын алған көне дәстүрдің жұрнағы мен әлдеқашан ұмыт боп қалған көне ұғымдар мен ырымдардың халық жадында сақталынып қалуымен қатар оның өзгеріске түсу себептерін зерттеу аса маңызды болып саналады. Сол үшін де көшпелі өмір салтын сақтап қалған

тайпалардың әдет-ғұрпын зерттеу арқылы көне кезендердегі киелер мен ата-баба культін анықтауға жол ашылады. Біздің дәуірімізге дейінгі III–II мыңжылдықтарда Орта Азия халықтарының тұрмыстық деңгейі көшпелі, айналысқан кәсібі мал шаруашылығы болған және аң аулаумен күн көрген. Көшпелі тайпалар Орта Азияда ғана емес, Таяу Шығысты мекен еткен семит-хамит тайпалары арасында да болған. Олардың көшпелі, немесе жартылай көшпелі болғандығы, кейін отырықшылыққа үйренгендігі турасында орыстың белгілі шығыстанушы ғалымы И.В. Рак мынадай пікір келтіреді: «Все другие великие переселения народов были – с юга на север и с востока на запад; арийцы единственные, кто продвигался на восток и на юг. О времени их вторжения в Индию и на Иранское нагорье мнения исследователей тоже расходятся. Упомянув, что самая ранняя из предлагаемых дат – начало III тыс. до н.э., мы будем впредь держаться хронологии, принятой отечественной наукой: приблизительно XV век. В целом вторжение не носило завоевательного характера и оттого надолго растянулось. До X века арийцы расселялись по просторам будущей Персидской державы, от западного Ирана и Мидии до Гандхары, постепенно смешиваясь с исконными там народами и ассимилируя их; другая волна через Гиндукуш хлынула в Индию и покатила по полуострову на юг» [8, 4-б.].

Иран жеріне дендей енген арий тайпалары уақыт өте келе отырықшылық дәстүрге бейімделіп, кейін жергілікті халықтарға сіңісіп кетті. Көптеген өзге этностар мемлекет құраушы негізгі ұлттың айналасына топтаса бастайды. Парсы тілінің өркендеуіне кең жол ашқан сол дәуірде тарих сахнасына шыққан Ахеменидтер әулеті болды. Бұл Ирандағы жаңа дәуірдің орнығуы әрі көне мәдени ошақтардың күйрей бастаған тұсына сәйкес келеді. Мәдениеті жоғары деңгейге көтерілген жерде діни түсініктердің де биіктеп, көпқұдайлық түсініктердің орнына абсолютті құдай туралы ұғымдардың қалыптасатындығы белгілі. Осыншама мәдени қабаттар негізінде зороастризм діні жеке дара дін ретінде қалыптаса бастағандығын көреміз. Мұндай оқиғалар тарихта көптеп кездеседі. Кезінде бытыраңқы, жекелеген рулық қатынаста өмір сүрген арабтардың басын қосып, көптеген араб мемлекеттерінің күшін біріктірген, бір сенімнің астына жинауда ислам дінінің атқарған қызметі орасан болғандығы тарихтан белгілі. Ежелгі дәуірде парсылардың өзге халықтардан тәуелсіздік алып, Азиядағы күшті мемлекет құра алуы, жазба мәдениеті мен елдің идеологиялық жағынан басын біріктірген ортақ бір діні – зороастризмнің болғандығы да мемлекеттің гүлденуіне өз септігін тигізгенге ұқсайды. Қуатты мемлекет дүниеге келгенде оған тірек болатын ортақ ұран мен идеологияның да болатыны белгілі.

Арий тайпаларының үнді жеріне басып кіріп, кейін жергілікті халықпен арада болған соғыс және өзара қырқыстардан кейін бір қалыпқа түсіп, арий тайпалары билік басына келе бастайды. Бұл кезенді «үндірандық тұтастану кезеңі» деп атайды. И.В. Рак үнді жеріне барған арий тайпалары жергілікті аборигендермен араласып, біртіндеп ассимиляцияға түскендігін жазады. Ендігі жерде олардың тек қана тілі емес, сонымен қатар ұстанған діндерінде де ішінара өзгерістер ұшырай бастайды. Осылайша екі тілде сөйлейтін, екі дінге бет бұрған халық қалыптасады. Бірі үнді тайпасына сіңсе, екіншісі парсы тайпаларының құрамына еніп кетеді. Дегенмен арий тайпаларының ұстанған наным-сенімдері сол жергілікті халықтардың дініне де әсер етіп, соның нәтижесінде кейінгі монотеистік діндердің қалыптасуына зор ықпалын тигізеді. Көшу науқанынан кейін бір халықтың тарихына тигізген салдары турасында аталмыш ғалым мынадай тұжырым жасайды: «Этот период принято называть «Эпохой индоиранской общности». До X и даже до IX века культура индийских и иранских племен оставалась как и прежде общей, – хотя всю «эпоху общности» шло постепенное разделение индоиранцев на два народа, говорящих на разных языках, и складывались две разные религиозные традиции – предыстоки индийских «Вед» и иранской «Авесты», брахманизма и зороастризма» [7, 4-б.].

«Веда» мен «Авеста» мәтіндерінен орын алған ежелгі құдайлардың бірі – Хома. Көне мифтік ұғымдар бойынша «Хома» қайта тірілтетін құдайлар санатына жатқызылған. Оның

атқарған қызметі турасында зороастрлік діни мәтіндерде ұшырасады: «Хом (авест. хаома, вед. сома) – божество, персонифицирующее растение, из которого изготовляли галлюциногенный напиток. Некоторые данные Авесты и Ревиды (эпитеты этого растения – божества и содержание обращаемых к нему просьб) позволяют предположить, что первоначально Хом представлял божество, расчленяемое другими богами и употребляемое для приготовления напитка, преодолевающего смерть, т.е. входил в семантику земледельческого мифа об умирающем и воскресающем боге» [8, 21-б.].

Кезінде бір дінде болып, кейін екі діни мазхабқа айналған зороастризмдік діни қағидалар үнді жеріне барып қоныстанған арий тайпалары арқылы жергілікті халықтың ұғымына сай «Веда» ілімінің ішіне кіріге бастады. Мүмкін жергілікті халықпен араласқан соң екі тайпаның сенімдері бір-бірімен араласып, ортасынан ортақ дін қалыптасқан болуы да мүмкін, ол турасында шығыстанушы ғалымдар әлі де толық ештеңе айта алмайды. Кезінде бірі Иран жеріне енді бірі Үндістан жеріне барған соң олар өз діндерін жаю үшін миссионерлер сияқты діни мистикамен бармағандығы белгілі. Егер сондай пиғылмен барған болса, онда неге бір тайпаның діни екіге жарылуы тиіс деген де сұрақтар туындайды. Арий тайпалары Орта Азия мен Иран жерінде өмір сүрген кезінде зороастризм дінін қабылдаған. Зәрдушт пайғамбардың өзі Иранның шығыс аймағында не солтүстік шығысында дүниеге келген, өз ілімін Орта Азия мен Иранда жайған дейтін де дерек бар. Қалай болғанда да көшпелі арийлар көшу процесінде бұл дінді өздерімен бірге Үндістанға ала барған деп қорытуға болады. Әрине, бір халық келіп екінші жергілікті халықпен араласқан соң ол жердің тұрмыстық деңгейінде әжептәуір іргелілеушілік, мәдени ауысулардың болатындығы табиғи құбылыс. Бірақ басқа жерге қоныс аударып келген арий тайпаларын өзге халықтарға қарағанда әлдеқайда мәдениеті жоғары халық болған еді деп қорытынды шығару әлі де болса ертерек секілді. Себебі олардың тұтастанып, іргелі мемлекет құрып, өзінің мәдениеті мен діни өркендеген, экономикасы дамыған басқа державалармен терезесі тең мемлекет құру үшін әлі де мындаған жылдар керек болатын.

Кир патшаның кезінде зороастризм дінінің мемлекеттік дін болғандығы турасында деректер ұшыраспайды. Тіпті Кир патшаның Ахура Маздаға табынғандығы туралы да нақты мәлімет жоқ. Иран тарихына қатысты құнды деректер жазған Геродоттың жазбаларында Кирге не Дарий патшаға байланысты тарихи оқиғаларды айтады, алайда, зороастризм дінінің парсыларда болғандығы жайлы өз кітабында ештеңе айтылмаған. Соған қарағанда Геродоттың өзі зороастризм туралы нақты бірдене білді деудің өзі қиын. Оған себеп Геродот өз кітабында парсылар патшасы Дарий І-нің жорықтары турасында айтқанымен, олардың үлкен құдайын «Зевс» деп көрсетеді. Дарий патша өз кезегінде Зевске табынбаған. Ол тікелей Ахура Мазданы үлкен құдай ретінде танып, соны мемлекеттік дінге дейін көтеру жолында күрескен адамның бірі. Зевске, Диюге табынғандарға қарсы соғыс жүргізгендігін Хамадан провинциясындағы атақты «Ганджنامه» мық-ойма жазуында бедерлеп кеткені белгілі.

Дарий патша тұсында мидиялықтардан қалған Митра, гректердің құдайы Анахита және парсылардың Ахура Маздасына қатар сыйынғандығы жайлы сол кездің өзінде жазылған деректер ұшырасады. Ахура Мазда құдайы бар болғанымен, ол туралы жазылған «Авеста» кітабы әлі де мемлекеттік дін деңгейіне көтеріле қоймағанға ұқсайды. Кир патша тұсында «Авеста» кітабы ресми кітап болғандығы турасында әлі де деректер аз. Оның себебі Кир патша тұсында Ахура Маздамен қатар бірнеше құдайлардың аттары қатар аталып отырады. Ахура Мазданың өзі сол кездегі көптеген құдайлардың бірі ретінде аталатындығы турасында Б.А. Тураев былай дейді: «О заимствовании его у семитов определенно говорит Геродот (I, 131). Тем не менее, Артаксеркс II в своих надписях говорит, что он поступал «по воле Ахурамазды, Анахиты и Митры», и просит милости этих трех божеств вместе. По Беросу, именно Артаксеркс и был распространителем этого культа. Уже это доказывает, что религия Ахеменидов не была монотеистической, каковым является зороастризм парсов в настоящее

время. Даже Дарий I, столь торжественно исповедующий величие Ахурамазды в Бехестунский надписи, в одной из персепольских надписей говорит: «Да поможет мне Ахурамазда вместе со всеми божествами, да защитит он страну от злых полчищ, неурожая и лжи. Об этом молюсь я Ахурамазде и всем божествам: сие да подаст мне Ахурамазда вместе со всеми божествами». В другом месте он говорит «о других божествах, сколько их сеть». Об отношении Кира, Камбиса и того же Дария и Ксеркса к вавилонским, египетским и греческим божествам мы уже имели неоднократно случай говорить» [6, 558-6.].

Бехестунда жазылған сына жазуларда, Кир патшаның кезеңіндегі жазуларда үлкен құдай Ахурамазда жайлы деректер ұшырасып отырады. Одан кейінгі Ахеменидтер әулеті билігі кезіндегі патшалардың тасқа, қышқа жаздырған жазбаларында ұлы құдай Ахурамазда өзге құдайлардан даралана бастаған. Мүмкін ол кезеңде зороастризм діні кең түрде қанат жая қоймаған да шығар. Парсылар Мидиялықтарға тәуелді болған соң кіріптар көптеген тайпалардың өзіне тән ұстанған ұсақ құдайларының бірі ретінде өмір сүрген болуы да ықтимал. Сол себепті де антика дәуірінің тарихшысы Геродот өз кезегінде парсылардың зороастризм дінінің бар екендігін білмеген болуы да шындыққа жанасады. Егерде сол кезеңде парсылардың құрған мемлекетінде зороастризм діні үстемдік құрып тұрған болса, онда сол кездегі тарихшылар, әсіресе Геродот ол діннің таралу аймағын міндетті түрде білген болар еді. Парсы патшалары күшті мемлекет құру жолында елді бір сенімнің астына жинақтайтын бірден-бір жол зороастризм деп ұғынған болса керек. Қалай дегенде де зороастризм діні Ахеменидтер әулеті тұсында кең қанат жая бастағандығы шындық. Бұл әсіресе Дарий I патша мен Дарий III патша аралығында зороастризм монотеистік дін ретінде басқа діни сенімдерден қара үзіп алға шығады. Александр Македонский Дарий III патшаны жеңіп, Иран жерін өзіне қаратқан соң зороастризм дінін насихаттайтын өгіз терісіне жазылған «Авеста» кітабын өртеп, діни қызметкерлерді қуғындағаны белгілі.

Геродот Орта Азиялық скифтер туралы жазғанда скифтердің әдет-ғұрыптары, олардың кейбір аңыздары мен белгілі адамдары турасындағы аңыздары мен оқиғалары, бұл халықтың наным-сенімге қатты қарайтындығына дейін мұқияттап назар аударып отырған. Дегенмен, скифтердің де сол кезде үлкен мемлекеттермен одақ құрып, терезесі тең дәрежеде тұрғандығын айтқанымен олардың құдайларының аттары аталмаған. Скифтерді де Зевске табынады деп жазады. Бұл да назар аударуға тұрарлық жәйттің бірі. Себебі Еуразия кеңістігінде өмір сүрген тайпалардың құдай аттары бір-біріне ұқсас, тіпті бір түбірден шыққан деуге болады.

Скифтердің де парсылардың да үлкен құдайының атауын бір ғана атаумен атайды. Геродот жазбаларындағы баяндауына қарағанда скифтер де парсылар да үлкен құдайын Зевс деп атаған сияқты, барлығын Зевс деп береді. Құрбандықты да осы Зевс құдайға арнап шалып отыратындығын жазады. Орта Азия мен Иран, Еуропа халықтарының сенімінде, көне құдайларында ұқсастықтар бар. Мүмкін монотеистік діндер дүниеге келмей тұрған тұста, миф - діннің орнын басып тұрғанда Азия мен Еуропадағы үлкен құдайдың аты Зевс немесе Деус болуы да мүмкін. Себебі осы бір атау Евразия халықтарында өте кең тараған. Барлығында да құдай атауына жақын келеді. Ол турасында Б. Әбжет өз кітабында былай деп жазады: «Дәу» сөзі түркі халықтарында дәу деп, кейде дию деп айтылса, ол басқа халықтарда былайша айтылады. Мысалы, Авестада *daeva*, пехлеви тілінде *dev* деп, ежелгі үнді тілінде *deva* болып айтылады. Барлығының да бастапқы мағынасы құдай дегенге келіп саятындығы турасында бірнеше ғалымдардың еңбектерін тізіп өтеді [10].

Парсы халқының атақты ғалымы Әли Акбар Дехода осы дәулер жайында мынадай түсініктер келтіреді; «Дию – шайтан мен ібілістің бір түрі. Бұл сөз (дәу) ежелгі арийлықтардың құдайларының тобынан бөлініп шыққан. Кейін Заратуштра дүниеге келіп және Ахура Мазда белгілі болған соң, ескі дәуірлердің құдайлары тура жолдан тайдырушылар немесе адастырушы шайтан деп ұғындырылған. Алайда «дию» сөзі (дәу) ирандық тайпалармен тығыз қарым-қатынаста болған үнді мен европаның көпшілік

халықтарында сақтала білген. Мысалы, deva үнділерде әлі де құдай мағынасында қолданылады. Devs – латындардың құдайларының аты. Zevs – гректерде үлкен құдайларының аты екені белгілі. Diev – сөзі француздарда да сол мағына береді» [11, 213–214-бб.].

Сақ, скиф, арий тайпаларының кезінде Зевс құдайы көптеген тайпаларға кеңінен таралғандығын көреміз.

Скифтердің шығу тарихы туралы айта келе, үлкен құдай Зевстің ұлы Гераклдің жоғалған атын іздеп жүріп, адасып бұрын адам аяғы баспаған жерлерге барады. Алыс, шалғай аймақтарды аралап жүріп скифтер мекеніне тап болады. Бір үңгірдің жанына келгенде кеудесі адам, бөксесі жылан кейпіндегі бір қызға ұшырасады. Қызға жолыққан Геродот одан өзінің жоғалып кеткен атын көргенін не көрмегендігін сұрайды. Жылан бейнесіндегі қыз Геродоттың жоғалған атының қазір өзінде байлаулы тұрғандығын айтады. Ол атты Геродотқа қайтып беру үшін алдымен қыз оған мынадай шарт қояды: «Егер сен менімен жақындасып, сенен бала сүйетін болсам ғана байлаудағы атыңды өзіңе қайтарамын» [1, 21-б.] – дейді. Іздеген атын қайтарып алу үшін Геракл бұл шартқа келісім береді. Осылайша Геродоттан үш ұл туылады. Үш ұлдың қайсысы сол жерге ие болып қалады деген сұрақ туындайды. Сонда Геродот «егер менің белдігімді беліне кім тағып, садағымды тарта алса, сол осы жерге ие болады» [1, 22-б.] дейді. Бұл шартты үш ұлдың кенжесі Скиф орындап, сол жерге ие болады. Бұл аңыз сақ, скифтердікі болса да, кейінгі түркі халықтарының шаңыраққа кіші бала, кенжесі ие болады деген түсінігіне жақын келеді.

Бұл аңызға сенсек, скифтер гректердің мифіндегі жартылай құдай, демиург Гераклдің кіндігінен тараған тайпа болып шығады. Бұл аңыз сол тұстағы көшпелі скиф, арий тайпаларынан шыққан. Уақыт өте келе Геракл туралы айтылатын грек аңыздарына да кіріккенге ұқсайды. Мұндай аңыз скифтерде болғанымен, олардың грек мифіндегі Гераклмен жақындауы кейінгі аңызға жатады, яғни бұрынғы аңызбен кейінгі аңыздың араласуы негізінде жаңа аңыздың дүниеге келгендігін көрсетеді. Геродот өз еңбегінде скифтердің жаужүрек, күшті ел екендігін жазады. Сол кездегі ірі мемлекеттердің қатарында болып парсылармен де, мидиялықтармен де, гректермен де жақын байланыста болған. Ал, жақын, көрші тұрған мемлекеттердің мифтері мен аңыздарының бір-біріне ауысып отыруы табиғи құбылыс.

Қорытынды

Кир патшаның тұсында Азияны түгел өзіне қарату мақсатында айналасындағы мемлекеттерді бірінен соң бірін жаулай бастаған парсы патшасы келесі кезекте скифтердің құрамындағы тағы бір тайпа массагеттерді жаулап алуды өзіне мақсат етіп қояды. Осылайша қазіргі Каспи теңізінің жағалауын өзіне толығымен қаратуды мақсат етеді. Осылайша массагеттер мен парсылар арасында қиян кескі ұрыстар басталады. Кир патшаның тұсында скиф тайпаларының бірі массагеттерді бағындыру мақсатында жүргізілген соғыс, кейін Дарий I патшаның скифтердің бір бөлігін өзіне тәуелді етуі де парсылар мен көшпелі скифтердің бір-біріне деген байланысының тарихының тым ертеден басталғандығын көрсетеді.

Кир патшаның массагет патшасы Томирис ханыммен арадағы соғыста Кирдің қазаға ұшырауы, оны Томирисінің қан толтырылған местің ішіне салып қаза тапқан баласы үшін парсылардан кек алуы туралы болған оқиғаларды Геродоттың «Тарих» атты шығармасынан білеміз. Осы Кир патша мен Дарий патшаның кезінде скиф халықтарымен арада болған соғыстар кейін халық фольклорында өз ізін қалдырып отырған. Әрине, бұл туралы аңыздар түркі халықтарында сақталмаған болса да, тәжік халық ертегілерінде айтылатын кейбір оқиғалар осы тарихи оқиғалардан бастау алатын сияқты. Кир патша мен Дарий I патша тұсындағы Шығыстағы көшпелі тайпаларды жаулап алуға қатысты жүргізген жорықтары жайлы аңыздар қазақтар арасында аз сақталғанымен, Орта Азияда өмір сүретін тәжік, өзбек, түрікмен секілді халықтардың ертегілері мен мифтік әңгімелерінде қылаң беріп қалады. Геродот, Страбон секілді антика дәуірінің тарихшылары жазып қалдырған оқиғаларға ұқсас

жәйттер Орта Азия халықтарының фольклорында ұшырасып отырады. Кез-келген оқиға уақыт өте келе не аңызға, немесе көнере келе ертегіге айналып кетуі мүмкін ғой. Байырғы аңыздар мен тарихи оқиғалардың іздері жергілікті халықтың ауыз әдебиеті мен фольклорлық жәдігерлерінде сақталып отырады. Сондықтан да Орта Азия халықтарының фольклорын мұқият зерттеу арқылы көне тарихқа, сол кезде өмір сүрген арий, скиф, сақ тайпаларына қатысты біраз дүниелердің басын ашуға, сол кездегі наным-сенімдер мен діни түсініктеріне байланысты аса құнды материалдар қамтуымызға болады. Мұндай ізденістер өз кезегінде көшпелі тайпалар туралы түсінік-пайымымыздың көкжиегін кеңейтуімізге жол ашылатын болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Геродот. История / Пер. с греч. и комм. Г.А. Стратановского. Вступ. статья И.Е. Сурикова. – М.: ОЛМА-ПРЕСС. Инвест, 2004. – 640 с.
2. Титаренко И.Н. История культуры Древнего Востока: Учебное пособие. – Татанрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2010. – 222 с.
3. Омстед А.Т. Тарих-е Шахиншахи Хахоменишин (Ахеменидтер патшасының тарихы) / ағылшын тілінен парсы тіліне аударған Мохаммад Мохаддам. – Тегеран, Амир Кабир. – 1-басылым, 1961 ж. – 6-басылым, 2005 ж. – 727 б.
4. Hassan Karimian, Fatemeh Karimi & Simin Karimian. Impact of Religious Commandments on Residential Architecture of Zoroastrians, Case Study: Dasturān District in Yazd City. Iran Journal of the British Institute of Persian Studies. Impact of Religious Commandments on Residential Architecture of Zoroastrians, Case Study: Dasturān District in Yazd City, Iran, DOI: 10.1080/05786967.2020.1783187. 1-15 p.
5. Дандамаев М.А., Глукоинин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. – М.: Главная редакция Восточной литературы изд-во «Наука», 1980. – 418.
6. Тураев Б.А. История древнего востока / под редакцией Струве В.В. и Снегирева И.Л. – Том 1. – Ленинград: Социально-экономическое, 1935. – 340 с.
7. Дьяконов И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IV века до н.э. – Москва-Ленинград: Издательства АН СССР, 1956. – 488 с.
8. Рак И.В. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана. – СПб. – Москва: «Журнал «Нева» - «Летний Сад», 1998. – 560 с.
9. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадастан-и меног-и храд). Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты / Издание подготовлено О.М. Чунаковой. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 352 с.
10. Әбжет Б.С. Түркі және иран халықтары ертегілеріндегі мифологиялық кейіпкерлер. – Түркістан: Қ.А.Ясауи атындағы ХҚТУ, «Тұран» баспаханасы, 2008. – 258 б.
11. Лұғатнаме-е Деххода. – Тегеран: Данешгаһ-е Теһран, 1994. – 4-том. – 866 б.

REFERENCES

1. Gerodot. Istoriia / Per. s grech. i komm. G.A. Stratanovskogo. Vstúp. statia I.E. Sýrikova. – М.: OLMA-PRESS. Invest, 2004. – 640 s.
2. Titarenko I.N. Istoriia kúltúry Drevnogo Vostoka: Ýchebnoe posobie. – Tatanrog: Izd-vo TTI IýFÝ, 2010. – 222 s.
3. Omsted A.T. Tarıh-e Shahinshahı Nahomenıshın (Ahemenıdter patshasynyń tarıhy) / aғыlshyn tilinen parsy tiline aýdarǵan Mohammad Mohaddam. – Tegeran, Amir Kabir. – 1-basylym, 1961 j. – 6-basylym, 2005 j. – 727 bet.
4. Hassan Karimian, Fatemeh Karimi & Simin Karimian. Impact of Religious Commandments on Residential Architecture of Zoroastrians, Case Study: Dasturān District in Yazd City. Iran Journal of the British Institute of Persian Studies. Impact of Religious Commandments on

Residential Architecture of Zoroastrians, Case Study: Dasturān District in Yazd City, Iran, DOI: 10.1080/05786967.2020.1783187. 1-15 p.

5. Dandamaev M.A., Glykonin V.G. Kúltúra ı ekonomika drevnego Irana. – M.: Glavnaiia redaktsiia Vostochnoi literatúry izd-vo «Naúka», 1980. – 418.
6. Týraev B.A. Istorıia drevnego vostoka / pod redaktsiei Strýve V.V. ı Snegireva I.L. – Tom 1. – Leningrad: Sotsialno-ekonomicheskoe, 1935. – 340 s.
7. Diakonov I.M. Istorıia Mıdıı ot drevneishih vremen do kontsa IV veka do n.e. – Moskva-Leningrad: Izdatelstva AN SSSR, 1956. – 488 s.
8. Rak I.V. Mıfy drevnego ı rannesrednevekovogo Irana. – SPb. – M.: «Jýrnal «Neva» - «Letniı Sad», 1998. – 560 s.
9. Zoroastrııskie teksty. Sýjdenıia Dýha razýma (Dadestan-ı menog-ı hrad). Sotvorenie osnovy (Býndahıshn) ı drýgie teksty / Izdanie podgotovleno O.M. Chýnakovoı. – M.: Izdatelskaıa firma «Vostochnaıa literatúra» RAN, 1997. – 352 s.
10. Ábjet B.S. Túrki jáne iran halyqtary ertegilerindegi mifologııalyq keıipkerler. – Túrkistan: Q.A. İsaýı atyndaǵy HQTÝ, «Turan» baspahanasy, 2008. – 258 b.
11. Luǵatname-e Dehhoda. – Tegeran: Daneshgah-e Tehran, 1994. – 4-tom. – 866 b.

**ЯСАУИ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
YESEVI ÜNİVERSİTESİ HABARŞISI**

Редакцияның мекен-жайы
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, Бас ғимарат, 404-бөлме*
☎(8-725-33) 6-38-26
E-mail: khabarshi.iktu@ayu.edu.kz

Ғылыми редакторлар: ф.ғ.к., профессор Сердәлі Бекжігіт,
ф.ғ.к., доцент Мансұров Нұрлан,
ф.ғ.к. Семіз Кенан
Аға редактор: Әбілдаева Гүлжан
Редактор: Садыкова Айгүл

Жарияланған мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді.
Мақала мазмұнына автор жауап береді.
Қолжазбалар өңделеді және авторларға қайтарылмайды.
«Ясауи университетінің хабаршысына» жарияланған материалдарды
сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.

*Журнал Қожса Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.*
Басуға 30.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60X84/8. Қағазы офсеттік.
Шартты баспа табағы 22.5. Таралымы 200 дана. Тапсырыс 723. ©

Баспахана мекен-жайы:
*161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б.Саттархан даңғылы, №29В, 2-ші ғимарат*
☎(8-725-33) 6-37-21 (1080), (1083)
E-mail: turanbaspasi@ayu.edu.kz